

G‘ulomjon PIRNAZAROV,
Toshkent Amaliy fanlar universiteti dotsenti, PhD
E-mail: pirnazarovg@mail.ru

Toshkent amaliy fanlar professori, p.f.d. G‘.Hamroev taqrizi asosida

DEVELOPMENT OF STUDENTS' LEGAL COMPETENCE AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

Annotation

This article describes the relevance of scientific research on the development of legal competence among students, the essence of the concepts of competence, legal competence, classification and description in world and Uzbek pedagogy, reviews and recommendations on the role of legal competence in the system of competencies.

Key words: Legal competence, competence, skills, qualifications, legal knowledge, legal culture, legal literacy

РАЗВИТИЕ ПРАВОВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Annotatsiya

V danmoy state opisivaetsya aktualnost nauchnykh issledovaniy protsessa razvitiya pravovoy kompetentnosti u uchashixsya, sushnost ponyatiy kompetentnost, pravovaya kompetentnost, klassifikatsiya i opisaniye v mirovoy i uzbekskoy pedagogike, otzyvy i rekomendatsii o roli pravovoy kompetentnosti v sisteme kompetensiy.

Klyuchevye slova: pravovaya kompetentnost, kompetensiya, navyki, kvalifikatsiya, pravovye znaniya, pravovaya kultura, pravovaya gramotnost.

TALABALARDA HUQUQIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Annotatsiya

Mazkur maqolada talabalarda huquqiy kompetensiyani rivojlantirish jarayonini ilmiy tadqiq etishning dolzarbligi, kompetensiya, huquqiy kompetensiya tushunchalarining mazmun mohiyati, jahon va o‘zbek pedagogikasidagi tasnifi va tavsifi, huquqiy kompetensiyaning kompetensiyalar tizimida tutgan o‘rni borasida fikr-mulohaza va tavsiyalar bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: Huquqiy kompetensiya, kompetensiya, ko‘nikma, malaka, huquqiy bilim, huquqiy madaniyat, huquqiy savodxonlik.

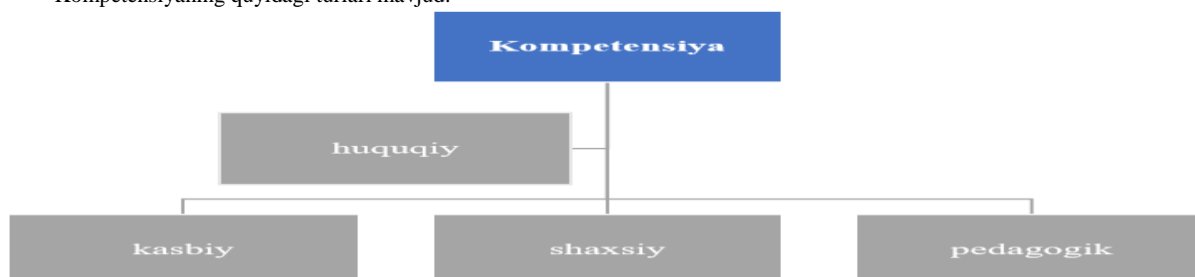
Bugungi pedagogikada kompetensiyaviy yondashuvlar dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shaxsiy, kasbiy va pedagogik kompetensiyalar qatorida huquqiy kompetensiyani rivojlantirishga ham alohida e‘tibor qilinmoqda. Oliy ta‘limda talabalarining huquqiy kompetensiyani rivojlantirishda bu borada ayrim tushunchalarga izoh berish zarurati mavjud. Bu borada huquqiy savodxonlik, huquqiy madaniyat, huquqiy kompetensiya tushunchalari o‘zaro farqli va aloqadorlikka ega. N.Gromova talabalarining huquqiy savodxonligi darajasini oshirishning jamoatchilik bilan aloqalarning uzoq muddatli rivojlanishiga ta‘sir, kelajakda universitet bitiruvchilarining ham, umuman davlatning ham kasbiy farovonligini ta‘minlash qayd etilgan[1]. O.Kolotkina talabalar o‘rtasida huquq sohasidagi universal kompetensiyalarni shakllantirishning bir qator yo‘nalishlarini shakllantiradi, ularga quyidagilar kiradi: turli xil huquqiy manbalardan zarur huquqiy ma‘lumotlarni qidirish va tahlil qilish qobiliyati; huquqiy sohada ishbilarmonlik aloqalarini o‘zlashtirish; o‘z-o‘zini tashkil qilish va yo‘nalish vektorini aniqlash qobiliyati huquqiy o‘z-o‘zini rivojlantirish[2].

“Huquqiy kompetensiya” tushunchasi oliy ta‘lim tizimi kompetensiya yondashuvi metodologiyasiga o‘tgandan keyin faol kompetensiyaning quyidagi turlari mavjud:

qo‘llanila boshlandi. Huquqiy kompetensiyaga ega bo‘lgan shaxs mehnat bozorida ko‘proq talabga ega, professional sohada harakatchan va martaba o‘shishiga ishonishi mumkin. Biroq, “huquqiy kompetensiya” tushunchasining o‘zi akademik o‘qituvchilar tomonidan “kompetensiya”, “kasbiy kompetensiya”, “kompetensiyalar” tushunchalariga nisbatan yetarlicha o‘rganilmagan.

“Kompetensiya” atamasi turli lavozimdagi olimlar tomonidan faol ko‘rib chiqilmoqda. Shunday qilib, D. Raven kompetensiyani professional funksiyalarni samarali bajarish uchun maxsus qobiliyat deb biladi[3].

I.Zimnaya, E.Zeer bir ovozdan kompetensiyani umumiy va universal kompetensiyalar to‘plami sifatida tan olishadi. T. Sorokina kompetensiyani nazariy va amaliy tayyorlik va mehnat qobiliyatining simbiozi deb biladi. Pedagogik ishlarni tahlil qilish “kompetensiya” atamasini ma‘lum bilim va ko‘nikmalarni (nazariy, uslubiy va amaliy daraja) egallash jarayonida shakllangan talaba shaxsining o‘ziga xos xususiyati sifatida ko‘rsatishga asos berdi. Ushbu bilim va ko‘nikmalar o‘qituvchining maqsadli ta‘sir o‘stida kompetensiyalarga aylanadi va shaxsning yagona sifati — kompetensiyani shakllantiradi[4].

1-shakl. Umumiy kompetensiyalar tarkibida huquqiy kompetensiyaning o‘rni

Olimlarning fikrlari bo‘yicha “kasbiy kompetensiya” tushunchasiga kelsak, ular bizga uni kasbiy funksiyalarni bajarish uchun olingan bilim va ko‘nikmalardan foydalanishning umumiy

qobiliyatida ifodalangan talabaning kasbiy ta‘limining shaxsiy mulki sifatida belgilashga imkon berdi.

“Huquqiy kompetensiya” atamasi pedagogika fanida “kompetensiya”ning murakkab tushunchasiga nisbatan kam

o'rganilgan. Shunga qaramay, bir qator olimlar bu atamaga e'tibor qaratdilar. Shunday qilib, I. Seryaeva huquqiy kompetensiyani bilimlarning huquqiy sohasidagi kompetensiyalar yig'indisi sifatida ko'rib chiqadi[5] va G.Sypacheva tartibga solish sohasida kasbiy funksiyalarni bajarishga nazariy va huquqiy tayyorgarlik va amaliy huquqiy tayyorgarlik hamjamiyati sifatida"[6] e'tirof etiladi.

Bundan tashqari, "huquqiy kompetensiya" tushunchasi tadqiqotchilar tomonidan belgilanadi (G.Bazakecheva, M.Ibragimov, A.Korotun, E. Rutkovskaya, I. A. sareva va boshqalar.) sifatida: shaxsiy va kasbiy xususiyat, huquqiy bilimlar sohasidagi kompetensiyalar tizimi mavjudligida namoyon bo'ladigan shaxsning murakkab mulki; uning nazariy va huquqiy tayyorgarligining yaxlitligi va asosiy kompetensiyalarni shakllantirish bilan tavsiflanadigan faqat huquqiy xatti-harakatlarni namoyon qilish qobiliyati. huquq sohasi; berilgan me'yoriy-huquqiy baza doirasida professional ishlashga haqiqiy tayyorlik va qobiliyat; bu shaxsning shaxsiy mulki bo'lib, huquqiy qadriyatlarining ustuvorligini tanlashda, uning kasbiy funksiyalarni amalga oshirishda huquqiy bilim va ko'nikmalarning butun bagajidan foydalanish qobiliyatida namoyon bo'ladi[7]. I.Denisenko shaxsning huquqiy kompetensiyaini quyidagi ko'rsatkichlar bilan baholash mumkinligiga e'tibor qaratadi: ta'lim darajasi va siyosiy xabardorlik; huquqiy sohada maxsus bilimlar to'plami[8] kabilar.

"Huquqiy kompetensiya" va "kompetensiya" tushunchalarining mohiyati va mazmunini tahlil qilish ulardagi umumiy xususiyatlarni aniqlashga imkon berdi (talaba nazariy bilimlar, amaliy ko'nikmalar, ko'nikmalar va ularni kasbiy faoliyatda qo'llash qobiliyatiga ega:

1) ularning umumiy xususiyatlari bo'yicha umumlashtirilgan;

2) mazmun jihatidan (huquqiy bilimlarning nazariy va amaliy yelementlarini birlashtirish darajasi va individual huquqiy kompetensiyalarni huquqiy kompetensiyalarda kasbiy faoliyatning ma'lum bir turiga bog'lash chuqurroq).

Olimlarning huquqiy kompetensiya tushunchasi haqidagi fikrlarini taqqoslab, ushbu shaxsiy xususiyat murakkab va quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi, degan xulosaga kelishimiz mumkin:

huquqiy kompetensiya kasbiy kompetensiyaning o'ziga xos turi va shaxsning sof shaxsiy xususiyati sifatida tan olinadi;

2) u nazariy va amaliy elementlarni birlashtiradi;

3) kasbiy ta'lim jarayonida maqsadli pedagogik ta'sir jarayonida shakllanadi.

Psixologik va pedagogik adabiyotlarda kasbiy vazifalarni hal qilish uchun bilimlarni qo'llash holati, bu holda huquqiy kompetensiyani shakllantirish bilan bog'liq vazifalar ushbu vazifalarni, shuningdek, ta'limotlar va ko'nikmalarni o'zlashtirishning ma'lum darajasi sifatida talqin yetiladi. Kasbiy shaxsni shakllantirishga aniq talablarni qo'yadigan yeng muhim psixologik harakat shundan iboratki, o'quv jarayonida olingan bilim, ko'nikma va ko'nikmalar yendi kasbiy faoliyatda ularning faoliyati yo'naltirilgan sub'ekt sifatida emas, balki vosita sifatida harakat qiladi[9].

Huquqiy kompetensiyani shakllantirish tegishli o'qitish texnologiyasini ishlab chiqish va qo'llashni talab qiladi. Shu bilan birga, bilim huquqiy vakolatning asosiy yemas, balki oraliq maqsadidir. Huquqiy kompetensiyani shakllantirish uchun qonun qadriyat munosabatlariga aylanishi, hissiy rangga ega bo'lishi, normativ-huquqiy xulq-atvor ko'nikmalariga yega bo'lishi, ichki ishonchga aylanishi, shaxs uchun ma'no kasb yetishi kerak. Haqiqatan ham vakolatli shaxs huquq sohasidagi muayyan muammoni hal qilish uchun bilim va ko'nikmalarni birlashtira oladigan kishi bo'ladi. Buning uchun quyidagilar talab qilinadi: qiymatga yo'naltirilgan kompetensiya; tartibga solish va xulq-atvor kompetensiyasi; kommunikativ kompetensiya.

So'nggi paytlarda "kompetensiya" atamasi kasbiy pedagogikaning konseptual apparatida alohida ma'noga ega bo'ldi va buning sababi bir qator afzalliklardir. Birinchidan, "bilim, ko'nikma, ko'nikma" an'anaviy triadasining ma'nosini ifodalovchi bir so'z bilan "kompetensiya" atamasi uning tarkibiy qismlari o'rtasida bog'lovchi bo'lib xizmat qiladi. "Keng ma'noda kompetensiyani mavzuni chuqur bilish yoki o'zlashtirilgan

mahorat deb ta'riflash mumkin" degan ta'rifning o'zi allaqachon kompetensiyani bilim, ko'nikma yoki qobiliyat bilan taqqoslash imkoniyatini bekor qilganga o'xshaydi. Shu bilan birga, pedagogika uchun ayniqsa muhim bo'lgan kompetensiya universal bilimlarni mustaqil ravishda olish tajribasini nazarda tutadi[10].

Ikkinchidan bu – oliy ta'lim bitiruvchisining haqiqiy tayyorgarlik darajasini tavsiflashga eng ko'p mos keladi. Bizningcha, o'rta yoki hatto oliy ta'lim muassasalarining haqiqiy sharoitida tanlagan kasbini yaxshi biladigan yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash maqsadi yaxshi istakdan boshqa narsa emas. Shu ma'noda, kompetensiya oddiyroq va realistik maqsaddir, chunki kompetensiya va mukammallik o'rtasida aniq farq bor. Kompetensiya mukammallikdan tabiati va darajasi bilan farq qiladi.

Kompetensiya – bu vazifani yetarli darajada bajarish holati. Odatda taqqoslashni rad etadi. Biror kishi boshqalarning yutuqlariga nisbatan emas, balki talab qilinadigan ishlash darajasiga nisbatan vakolatli yoki vakolatli emas. Barkamollik ham mutlaq yutuq holati, ham ko'pchilikka nisbatan bir necha kishi yerishgan yeng yuqori darajadagi faoliyatdir.

Uchinchidan, vakolatli mutaxassis tanlov sharoitida harakat qilish, turli xil yechimlar orasidan eng maqbulini tanlash, yolg'on qarorlarni oqilona rad yetish, samarali, ammo samarali bo'lmagan yechimlarni so'rash –qisqasi, tanqidiy fikrlash qobiliyati bilan ajralib turadi.

To'rtinchidan, kompetensiya ma'lum bir vaqtda va ma'lum sharoitlarda kasbiy vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilish uchun bilimlarni doimiy ravishda yangilab turishni, yangi ma'lumotlarga ega bo'lishni anglatadi. Boshqacha qilib aytganda, kompetensiya – bu faoliyatni o'z vaqtida bajarish qobiliyati. Beshinchidan, va bu oldingi paragraflardan kelib chiqadi, kompetensiya ham moddiy (bilim), ham protsessual (mahorat) tarkibiy qismlarini o'z ichiga oladi. Boshqacha qilib aytganda, vakolatli shaxs nafaqat muammoning mohiyatini tushunishi, balki uni amalda hal qila olishi kerak, ya'ni muayyan usulga ega bo'lish (bilim va mahorat) dir.

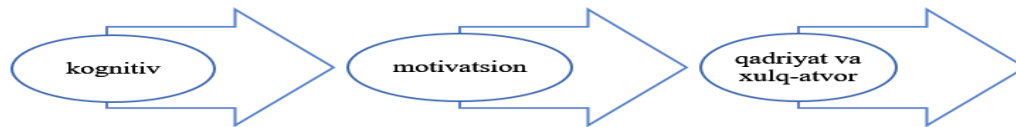
Pedagogika fanida huquqiy kompetensiya deganda insonning hayotda yuzaga keladigan muammolarni huquqiy yo'llar bilan samarali hal qilish qobiliyati tushuniladi[11]. Darhaqiqat, shaxs huquqiy jamiyatda yashashi uchun u zarur huquqiy bilimlarga ega bo'lish bilan birga huquqiy kompetensiyaga ham ega bo'lishi, uni hayoti davomida ko'llashi, atrofida qilarni ham bunga chorlashi zarur.

I. Zimnaya nuqtai nazaridan, kompetensiyalar – bu ba'zi ichki, potensial psixologik neoplazmalar (bilimlar, g'oyalar, harakatlar algoritmlari, qiymat tizimlari), keyinchalik ular inson kompetensiyalarida haqiqiy, faol namoyon sifatida namoyon bo'ladi. Kompetensiya, o'z navbatida, insonning ijtimoiy–kasbiy faoliyatining intellektual va shaxsan shartli tajribasi, uning asosida u vakolatlardan foydalanishga qodir bo'lgan bilimdir[12]. N. A. Grishanova, V. A. Isaev, Yu.G. Tatur va boshqalar kompetensiyani (umuman) samarali kasbiy faoliyatni ta'minlaydigan shaxs fazilatlarini to'plami sifatida baholashgan[13].

A. Xutorskoy kompetensiyani ma'lum bir sub'ekt va jarayonlarga nisbatan belgilangan va ularga nisbatan samarali va samarali harakat qilish uchun zarur bo'lgan o'zaro bog'liq shaxs fazilatlarini (bilim, ko'nikma, ko'nikma, faoliyat usullari) va kompetensiyaning atributi darajasi, ya'ni egalik qilish, egalik qilish darajasi sifatida belgilaydi. Tegishli vakolatga ega bo'lgan shaxs, shu jumladan uning shaxsiy munosabati u unga va faoliyat predmetiga vakolat sifatida murojaat qiladi[14].

A.Korotun nuqtai nazaridan, huquqiy kompetensiya – bu huquqiy qadriyatlarini tan olishga asoslangan shaxsning ajralmas mulki bo'lib, uning ijtimoiy–huquqiy faoliyatni amalga oshirishda huquqiy bilim va ko'nikmalar tizimini qo'llashga tayyorligi va qobiliyatini aks yettiradi, bu yesa shaxsni ushbu faoliyatni samarali bajarish uchun safarbar qilishga imkon beradi[15]. Ushbu fikrga asoslanib, biz so'g'liqni saqlash mutaxassisining huquqiy kompetensiyasini jamiyatning huquqiy qadriyatlariga asoslangan shaxsning ajralmas mulki sifatida ko'rib chiqamiz, bu shaxsning kasbiy tibbiy faoliyatni amalga oshirishda huquqiy bilim va ko'nikmalar tizimini qo'llashga tayyorligi va qobiliyatini aks yettiradi.

Bo'lajak mutaxassisning huquqiy vakolatlari tarkibida biz uchta asosiy komponentni ajratamiz:

Kognitiv komponent – bu huquqiy bilimlar, huquqiy ma'lumotlar tizimi. Bilim – bu ma'lum bir kasbiy soha va mutaxassislik bo'yicha faktlar, tushunchalar, qoidalar, tamoyillar, qonunlar, qonuniyatlar va nazariyalarni tizimini o'zlashtirish natijasidir. Shu bilan birga, bilim, V. A. Slastenin, hissiy va baholovchi xarakterga ega bo'lishi kerak: "... bilim faqat insoniy qarashlarning umumiy tizimiga kiritilgan va ular his-tuyg'ular va tajribalar doirasidan o'tganda e'tiqodga aylanadi" [16], degan edi.

Huquqiy bilim qonunga bo'lgan ehtiyojni anglashni nazarda tutadi; asosiy huquqiy talablarni tushunish, yuridik shaxslarning harakatlarini ularning qonuniyligi va noqonuniyligi nuqtai nazaridan baholash; huquqni rivojlantirish qonuniyatlari to'g'risida g'oyalarning mavjudligini angaltadi. Huquqiy bilim huquqiy ongning yadrosidir, chunki u holda qonun nuqtai nazaridan xulq-atvorni, ayniqsa ziddiyatli vaziyatlarda to'g'ri tanlash mumkin emas [17].

Umuman, "Kompetensiya" va "huquqiy kompetensiya" tushunchalarini o'zaro bog'lab, biz quyidagi o'ziga xos xususiyatlarning mavjudligiga e'tibor qaratdik. Birinchidan, agar kompetensiya shaxsning umumlashtiruvchi xususiyati bo'lsa (shu bilan birga, shaxs, fuqaro, professional sifatida), unda kasbiy kompetensiyaning o'ziga xos turi hisoblangan huquqiy kompetensiya shaxsning sof shaxsiy xususiyatidir. Ikkinchidan, huquqiy kompetensiya nazariy (bilim) va amaliy (faoliyat) elementlarni aynan huquqiy sohada sintez qiladi (shaxs o'zining shaxsiy, shaxsiy, huquqiy tajribasini, shuningdek, huquq sohasidagi bilim, ko'nikma va malakalarini qo'llay oladi.

Individual hayotda ham, huquqiy xatti-harakatni ham namoyon qilish uchun kasbiy ishda "kompetensiya" ning umumiy tushunchasiga nisbatan yuridik va boshqa kasbiy kompetensiyalarning nisbati juda katta farq qilishi mumkin. Masalan, ma'lum miqdordagi huquqiy bilim va ko'nikmalarga ega bo'lgan talaba ularni amaliy vaziyatda amalga oshirishi mumkin bo'lgan holatlar. Uchinchidan, huquqiy kompetensiyaning shakllanishi kasbiy ta'lim jarayonida maqsadli pedagogik ta'sir jarayonida sodir bo'ladi (ham yuridik, ham yuridik bo'lmagan o'qituvchi, iqtisodchining huquqiy kompetensiyasi va boshqalar.). "Kompetensiya" tushunchasi shaxsning umumiy amaliy, kasbiy va hayotiy tajribasiga taalluqlidir, chunki uning shakllanishi va rivojlanishining manbai shakllanishning butun axborot muhiti (kasbiy va korporativ muhit, iqtisodiy va siyosiy voqealar, shaxsiy hayot sharoitlari, ommaviy axborot vositalari va boshqalar.)ni tashkil etadi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, oliy ta'lim tizimida fanlarni o'qitish mobaynida talabalarning huquqiy bilimi va ko'nikmasini boyitib borish nazarda tutiladi, biroq huquqiy kompetensiyani rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmay kelinmoqda. Shu ma'noda, talabalarda huquqiy kompetensiyani rivojlantirishning innovatsion, informatsion, interfaol usullarini ishlab chiqish hamda amaliyotga joriy qilish bugungi ta'limning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi, zero talaba bo'lajak mutaxassis sifatida har qanday sohada faoliyat yuritmasin qonun talablariga muvofiq ish tutmas ekan, xodimning faoliyat jamiyat va davlatga foydali bo'lmaydi.

ADABIYOTLAR

1. Громова Н. С., Обоскалов Д. А., Меншикова О. А. Правовая и финансовая грамотность молодежи: проблемы и пути совершенствования // Теория и практика мировой науки. – 2022. – № 8. – С. 10-12.
2. Колоткина О.А. Особенности выбора методик проведения практических занятий по теории государства и права со студентами очно-заочной формы обучения // Юридические науки. Теория и практика мировой науки. – 2023. – № 7. – С. 47-50.
3. Равен Д. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Д. Равен. – М.: Когито – центр. – 2002. – 394 с.
4. <https://интер-легал.ру/категорий/научно-и-образовательне-программий>
5. Серяева И. Ю. Формирование правовой компетентности студентов университета: дис. канд. пед. наук: 13.00.08. – Оренбург. – 2005. – 193 с.
6. Равен Д. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Д. Равен. – М.: Когито – центр. – 2002. – 394 с.
7. Сарева И. А. Правовая компетентность – как основа развития будущих педагогов // Символ науки. – № 06. – 2017.
8. Денисенко И. К. Правовая социализация и правовая компетентность личности // Общество и право. – 2012. – № 2 (39). – С. 262-266.
9. Вербский А. А. Познавательная активность личности в образовании (психолого-педагогический аспект) // Сборник научных трудов. - М., 1986.
10. Ландшвер В. Концепция "минимальных полномочий" // Перспективы: вопросы образования. - 1988. - № 1. - с. 32.
11. Морозов, А. В. Актуальные проблемы развития правовой компетентности современных специалистов в области здравоохранения в условиях послевузовского образования / А. В. Морозов, В. А. Анучкин. - Текст: прямой // Педагогика: традиции и инновации: материалы II Международной научной конференции (Челябинск, октябрь 2011 г.). - Т. 2. - Челябинск: два комсомола, 2011. - С. 118-121.
12. Зимняя, И. А. Общая культура и социально-профессиональная компетентность личности / И. А. Зимняя // Профессиональное образование. - 2006. - № 2. - с.18.
13. Татур, Ю.Г. Компетентность в составе модели качества подготовки специалистов / Ю.Г. Татур // Высшее образование сегодня. - 2004. - № 3. - С. 20-26.
14. Хуторской, А. В. Базовые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А. В. Хуторской // Отечественное образование. - 2003. - № 2. - С. 58-64.
15. Коротун, А. В. Формирование правовой компетентности у будущих социальных педагогов в процессе профессиональной подготовки: дис.... канд. пед. наук / А. В. Коротун. ...Кандидат педагогических наук / А. В. Коротун. - Екатеринбург, 2010. – 279с.
16. Слостенин В. А. Педагогика: учеб. пособие. пособие для студентов педагогических вузов. институты / В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев, Е. И. Шиянов; под ред. В. А. Слостенина. - М., ШК-пресс, 2002-512 с.
17. Певсова Е. А. Правовая культура и правовое образование в России на рубеже XX-XXI веков / Российский фонд правовой реформы. Проект "Правовое образование в школе". Серия "Правовое образование: теория и практика".- М.: Изд-во "Новый учебник", 2003.-416с.